

διὰ τὴν συνείδησιν «ώς τοιαύτην, κατὰ τὴν ἄμεσον αὐτῆς ἐκδήλωσιν», ἀν καὶ διὰ τῶν τυιούτων τρόπων τοῦ διατυποῦσθαι φαίνεται, ὅτι προσεγγίζει πολὺ πρὸς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Husserl, ἐμμένει στερquilis εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν θεμελιώδη ἀρχὴν περὶ τοῦ «ἀσυγκρίτου» τοῦ ἐῑώ πρὸς ὅλα τὰ περιεχόμετα τῆς συνείδησεως. *Κάθε παράστασις εἰς τὴν δροσίαν θὰ εσχηματίζαμεν περὶ τοῦ ἐῑώ, θὰ μετέβαιε τοῦτο εἰς ἀντικείμενον.* Ἐχομεν δομοῖς ἡδη πάύσει νὰ τὸ σκεπτώμεθα ως ἐῑώ, εὐθὺς ως τὸ σκεπτόμεθα ως ἀντικείμενον. Τὸ ἐῑώ δὲν εἶναι ἀντικείμενον, ἀλλ ἐίναι, ἀπέναντι παντὸς ἀντικειμένου, ἔκεινοτὸ στοιχεῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸ δροσίον είναι κάτι ἀντικείμενον. Τὸ αὐτὸ δισχύει καὶ διὰ τὴν σχέσιν ὃντος τινὸς πρὸς τὸ ἐῑώ. Συνειδητὸν είναι τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ἐῑώ. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο «τοῦ κείσθαι ἔναντι τοῦ ἐῑώ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη πάλιν ως τοιοῦτο ἀντικείμενον.

Τὸ ἐῑώ καὶ ἡ συιειδητότης δὲν είναι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν ως εἰδικὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἀλλὰ πρέπει νὰ συιυποτεθοῦν μὲ τὸ ἀρχικὸν γεγονός τοῦ συιειδέναι. Δὲν είναι δυνατὸν νὰ γίνουν ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς ψυχολογίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ μείνουν ως προύπόθεσις αὐτῆς, δὲν ἀποτελοῦν τὰ προβλήματά της, ἀλλὰ «τὴν αἰτίαν τοῦ προβλήματος» ἐπὶ τῆς δροσίας δύναται νὰ ἀνυπιυχθῇ τὸ κυρίως ψυχολογικὸ πρόβλημα. Δι τὸ αὐτὸ βραδύτερον ὁ Natorp καθώρισεν ἀκριβέστερον τὸ τρόπον τοῦ διμιλεῖν περὶ «γεγονότος», ἢ περὶ «φαινομένου» τῆς συιειδησεως, εἰπὼν, ὅτι δὲν πρόκειται ἀπλὸς περὶ ἑιδὸς γεγονότος μεταξὺ πολὺῶν ἀλλων γεγονότων. Τὸ «ἀρχικὸν, καθιερὸν ἐῑώ, τὸ ἐῑώ τῆς συιειδητότητος» είναι τουναντίον «*αἰτία πάντων τῶν γεγονότων*», αἰτία πάσης ὑπάρξεως, παντὸς δεδιμένου, παντὸς φαινομένου, (1). Ὁ Husserl ἔχει λοιπὸν πλήρως δικαιοι, ὅταν λέγῃ, ὅτι εἰς τὸ καθαρὸν ἐῑώ παρὰ Natorp δὲν ἀνταποκρίνεται «φαινομενολογικὴ σύστασις». Αὐτὸς ὁ Natorp ἀναγινωρίζει τὸν καθορισμὸν αὐτὸν ως ὅρθον. Ὁ Husserl, συμφώνως πρὸς τὸν γειτικὸν σκοπὸν τῆς φαινομενολογίας του, ἔπειπε νὰ ἀρχίζῃ ἀμέσως μὲ τὴν φαινομενολογικὴν σύστασιν. Ἡ φαινομενολογικὴ αὐτὴ σύστασις (εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Natorp, τὸ περιεχόμενον τῆς συνείδησεως) ἀποτελεῖ μάλιστα τὸ κύριον, καὶ δὴ τὸ μο-

γναδικὸν πεδίον ἔρεύνης διὰ τὴν φαινομένολογίαν (εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Natorp διὰ τὴν ψυχολογίαν κατὰ τὴν κοιτικὴν μέθοδον). Τὸ καθαρὸν ἐγὼ, τὸ ἐγὼ τῆς συνειδητότητος γενικῶς «οὔτε καν συζητεῖται» (1) ὑπὸ τοῦ Husserl.

Εἰς δύο ὅμως σημεῖα διαφέρει ὁ Natorp, ώς «κοιτικὸς» φιλόσοφος, κατὰ τρόπον ὄριστικὸν ἀπὸ τὸν λίαν θετικιστικῶς ἐπηρεασμένον Husserl τοῦ ἔτους 1901. Πρῶτον ὁ Natorp ὑποθέτει τὸ καθαρὸν ἐγώ ὡς κέντρον ἀναφορᾶς παντὸς συνειδητοῦ, καίτοι αὐτὸ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως, τουτέστι, παρὰ πάντα φαινομενολογικὸν περιορισμὸν, ἐμμένει στερεῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔννοιολογικοῦ ἐγώ, τὸ δποῖον δὲν συγχωνεύεται μὲ τὴν ἔνυπαρξιαν τοῦ συνειδότος. Δεύτερον ἡ ἀρχικὴ ὑπόστασις τῆς ἀμέσου συνειδήσεως δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Natorp, δεδομένη εἰς τρόπον ὥστε «νὰ εἶναι δυνατόν νὰ περιγράψωμεν» αὐτήν. Ἡ χαρακτηριστικὴ μέθοδος τῆς κοιτικῆς ψυχολογίας δὲν εἶναι ἡ περιγραφή, ἀλλ᾽ ἡ «ἀνοικοδόμησις» (Rekonstruktion) τοῦ ἀμέσως δεδομένου, κυρίως δὲ ἡ «ἐπανίδρυσις τῶν συνδέσμων» οἱ δποῖοι κατὰ τὴν «οἰκοδόμησιν» τῶν ἀντικειμένων ἐπρεπε νὰ διασπασθοῦν. Ἡ μέθοδος ὅμως αὕτη τῆς «ἀνοικοδομήσεως» τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ, ἐν τῇ κοιτικῇ ψυχολογίᾳ, εἰς ὄριστικὸν πέρας, ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ ἡ μέθοδος τῆς οἰκοδομήσεως εἰς τὰς ἐπιστήμας τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου (π.χ. εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας) νὰ καταλήξῃ εἰς τελειωτικὸν τέρμα. Εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἀπλῆ περιγραφὴ, χωρὶς νὰ νοθευθοῦν τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως (κατὰ τὴν ὑποκειμενικότητα αὐτῶν) ἢ τὰ ἀντικείμενα (κατὰ τὴν ἀντικειμενικότητα αὐτῶν), καθ' ὅτι τεχνητῶς, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κυρίαν αὐτῶν οὐτίσιν, μεταβάλλονται εἰς κάτι τὸ δποῖον εἶναι «ἀμεταβλήτως δεδομένων». Τὸ μόνον στερεὸν σημεῖον, ἐφ' οὗ τίθενται ὅλα τὰ προβλήματά τῆς κοι-

1) Natorp, Allgemeine Psychologie, 1912 σελ. 35.

τικής φιλοσοφίας, είναι καὶ μένει συνεπῶς τό καθαρὸν ἐγώ καὶ εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν αὐτοῦ ποιότητα. (1)

Ο Husserl, σιμφώνως πρὸς τὴν μεθοδικὴν αὐτοῦ θέσιν, δὲν είναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ εἰς οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἐννοιολογίας ἀναδεικνυομένην ταύτην ἐννοιαν τοῦ ἐγώ. Καὶ βραδύτερον ἀκόμη ἔμμενει στερρῶς εἰς τὴν ἀντίληψιν, δτι «κατ' ἔξοχὴν περιεκτικαὶ σφαιραὶ προβλημάτων τῆς φαινομενολογίας» είναι δυνατὸν νὰ ἔρευνηθοῦν συγτηματικῶς, «χωρὶς καν νὰ ληφθῇ πρὸ διφθαλμῶν τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγώ». (2) Πάντως δ Husserl, ὡς καὶ αὐτὸς λέγει, «ἔμαθε τὸν τρόπον καθ' ὅν ἀνευρίσκει κανεὶς τὸ καθαρὸν ἐγώ». Η μέθοδος ὅμως

1) Η δομοιότης τὴν ὅποιαν παρουσιάζει ἡ μέθοδος τοῦ Natorp περὶ «ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἀμέσως δεδομένου» πρὸς τὴν «φαινομενολογικὴν ἀναγώγην» τοῦ Husserl ἀποδεικνύεται, ἀμα τὴν θεωρήσωμεν ἐγγύτερον, ως ἐντελῆς σφαλερά. Ο Husserl θέλει ἀπλῶς «νὰ θέσῃ ἐκτὸς ἐνεργείας» τὰς περὶ πραγματικότητος θέσεις τῆς συνήθους (φυσικῆς) συνειδήσεως, θέλει μόνον νὰ τὰς «θέσῃ ἐν παρενθέσει», ἀλλὰ ἀφίνει αὐτὸς συνάμα νὰ ὑφίστανται ἐν παρενθέσει. Τὸ ἀμέσως δεδομένον, ἀν καὶ πολλάκις είναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διάμεσός φορεὺς «ἐντατικῶν» ἐνεργειῶν, συνδεομένων πρὸς νόημα τι, ἀν καὶ αὐτὸ τοῦτο φέρει συνεχῶς εἰς τὸ φεῦμα τῆς συνειδήσεως καὶ μεταβάλλεται, ἐν τούτοις, κατὰ Husserl, ὑπάρχει. Όταν διαιτεῖται τὸ βλέμμα τοῦ θεωρητοῦ φαινομενολογικῶς, είναι δυνατὸν νὰ τὸ ἴδῃ, χωρὶς δυσχερείας, κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ οὐσίαν. Η δρατότης αὐτὴ τοῦ ἀμέσως δεδομένου ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη βάσιν μετὰ τῆς ὅποιας ίσταται ἡ πίπτει ὄλοκληρος ἡ φαινομενολογία,

Ο Natorp ἀπορρίπτει αὐτὴν τὴν προϋπόθεσιν. Αναφέρεται δὲ κάποτε εἰς τὸν Hobbes, δο δποίος εἶπεν, δτι ἀπὸ δλα τὰ φαινόμενα τὸ περιεργότατον καὶ τὸ ἀρχικότατον είναι τὸ φαινεσθαι αὐτὸ καθ' αὐτό. (Allgemeine Psychologie. 1912, σελ. 19). Τὴν φαινομενικότητα ὅμως αὐτὴν καθ' ἐαυτὴν δὲν είναι δυνατὸν νὰ καταστήσωμεν καταληπτήν, ἀν ἐκλόβωμεν αὐτὴν ἀπλῶς ως φαινόμενον, ἀλλὰ μόνον ἀν προϋποθέσωμεν αὐτῆς ὡρισμένας ἐννοιολογικὰς προϋποθέσεις, κυρίως δὲ ἀν ὑποθέσωμεν τὸ καθαρὸν ἐγώ ως αἰτίαν τοῦ προβλήματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀνοικοδομήσωμεν τὰ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν ἀμεσον αὐτῶν ὄψιν.

(2) Husserl, Logische Untersuchungen, τόμ. II, 1, 2 ἔκδ. 1913 σελ. 363.—Διὰ τὸν ἐννοιολόγον τουγαντίον κάθι πρόβλημα τῆς συνειδήσεως (οἰανδήποτε ποιότητα καὶ ἀν ἔχη) καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν γενικῶς προκύπτει μόνον ἐκ τῆς ἀρχικῆς καὶ καθολικῆς σημασίας τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγώ.

διὰ τῆς ὁποίας εὗρε τοῦτο, δὲν ἔμεινε χωρὶς σπουδαιότητα διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς φαινομενολογικῆς ἐννοίας τοῦ ἔγω. — Εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν δὲν συνειθίζομεν νὰ λέγωμεν μόνον «ἰδοὺ κάτι» ή «πάρχουν αἰσθητὰ», ἀλλὰ λέγομεν καὶ «ἔγὼ εἴμαι», «ἔγὼ αἰσθάνομαι τοῦτο» ή «ἔχεινο» συγάμα δὲ ἔχομεν τὴν συνείδησιν, διὰ τῶν ἐκφράσεων αὐτῶν ἐκφράζομεν κάτι ἐντελῶς σαφές. Τὸ ἔγὼ αὐτὸ τοῦ συνήθους τούπου τοῦ διμιλεῖν, οὕτω νομίζει ὁ Husserl κατόπιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξαφανισθῇ πλήρως κατὰ τὴν φαινομενολογικὴν ἀνάλυσιν κάτι θὰ ἀπομείνῃ ἐξ αὐτοῦ ὡς «φαινομενολογικὸν ὑπόλοιπον». Εἰς πᾶσαν συνειδητὴν ἐνέργειαν «εἴμαι παρών, ἐνεργῶς παρών»· ἐνεκα τούτου, κάθε συνείδησις, αἰσθανομένη καὶ φανταζομένη κάτι, προσλαμβάνει «κατὰ τὴν σκέψιν τὴν ἔκδηλον μορφὴν τοῦ cogito, καὶ οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἀποβάλῃ, χωρὶς νὰ συναποβάλῃ συγάμα καὶ τὴν ἴδιαν αὐτῆς ὑπόστασιν». Εἰς τὸν διοῦν τῆς συνειδήσεως δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ συναντηθῇ τὸ καθαρὸν ἔγω, ὡς ἐνέργεια συνειδητὴ μεταξὺ ἄλλων τοιούτων ἐνεργειῶν, ἢ ὡς μέρος, ἢ ὡς στοιχεῖον μιᾶς οἰασμήποτε ψυχικῆς ἐνεργείας. Εἰς τὴν γνώμην αὐτὴν μένει ὁ Husserl (ἀναμφιβόλως μὲ πληρέστατον δίκαιοιον) καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1913. Τὸ καθαρὸν ἔγω εἶναι βεβαίως κάτι μόνιμον, αἱ δὲ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ἀποτελοῦν μίαν πάντοτε διαρρέουσαν ποικιλίαν. Τὸ ἔγὼ τὸ ὅποιον ἐνεργεῖ κατὰ τὸ cogito, ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ καὶ ἂν δλαι αἱ cogitationes ἀλλάξουν. Τὸ καθαρὸν ἔγω δὲν ἐνυπάρχει λοιπὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ «ἀνήκει εἰς αὐτάς»· ἀκριβέστερον ἀνήκει εἰς μίαν δρισμένην κατηγορίαν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἥτοι εἰς τὰς «ἐντατικὰς» ἐνεργείας. Τὸ «ἀνήκειν» αὐτὸ εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, αὐτὸ τὸ «συνυπάρχειν» τοῦ καθαροῦ ἔγω μὲ κάθε cogito, χαρακτηρίζει ὁ Husserl, λίαν ἐπιτυχῶς, ὡς μίαν «ἰδιότυποι μεθυπαρξίαν. ἐν τῇ ἐνυπαρξίᾳ». «eigenartige Transzendenz in der Immaterien». Μὲ τὴν φαινομενικῶς μόνον παράδοξον αὐτὴν ἐκφρασιν ὑποδηλοὶ προφανῶς τὴν χαρακτηριστικῶς μεσάζουσαν θέσιν τοῦ ἐννοιολογικοῦ, δύντος τὴν μεταξὺ τοῦ ἐνυπάρχοντος καὶ μεθυπαρχοντος δύντος.(1)

(1) Πρεβλ. ἔχλαικευτικὸν ἀρθρον μου «Was heisst transzental» εἰς τὴν «Zeitschrift Philosophie und Leben» ἔτ. I, 1925, τεῦχ 7–10.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν πρόκειται περὶ ἐνὸς σκοποῦ τῶν «ἐντατικῶν» ἐνεργειῶν, οὔτε περὶ ἐνὸς ἀντικειμένου τῶν ψυχικῶν «ἐντάσεων», τὸ δποῖον θὰ ἔπειτε νὰ «ἐννοηθῇ», ἢ μάλιστα νὰ «δημιουργηθῇ» δι' αὐτῶν τούτων τῶν «ἐντάσεων», ὡς κάτιεξω τῆς συνειδήσεως ὑφίσταμενον, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς ἀφετηρίας, ἀπὸ τὴν δποῖαν ἀφορμῶνται δλαι αἱ ψυχικαὶ «ἐντάσεις», ὅταν κατευθύνονται πρὸς ἀντικείμενα. Τοιοῦτον τι μόνιμον κέντρον ἐνεργείας τῶν «ἐνταντικῶν» ψυχικῶν ἐνεργειῶν πρέπει νὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην δεκτὸν, διὰ νὰ μὴ ἀφανίσῃ ἡ φαινομενολογία. Εἰναιορετικῶς σπουδαῖον στοιχεῖον τῆς ἐνεργητικότητος τῆς συνειδήσεως.

Άλλα τὸ καθαρὸν αὐτὸν ἐγὼ εἶναι, κατὰ τὸν Husserl, «ἐντελῶς κενὸν ἀπὸ οὖσιώδη στοιχεῖα», δὲν ἔχει «κανένα περιεχόμενον δυνάμενον νὰ ἐκφρασθῇ»: εἶναι «ῶς τοιοῦτο» ἀπερίγραπτον· εἶναι καθαρὸν ἐγὼ καὶ τίποτε ἄλλο· δίδει μόνον «ἀφορμὴν» εἰς ἄλλας περιγραφὰς (ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς εἰδικοὺς τρόπους, καθ' οὓς εἶναι «ἐγὼ» αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦν). Τοιοῦτοι τρόποι τοῦ ἐκφράζεσθαι δημιουργοῦν, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἐντύπωσιν, δτι διασπᾶται ἡ φαινομενολογικὴ περιγραφικὴ μέθοδος τοῦ Husserl, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐνθυμίζουν πολὺ τὰς ἀναλύσεις τοῦ Natorp ὡς πρὸς τὴν ἀδυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐγὼ ὡς αἰτίαν τοῦ προβλήματος τῆς κριτικῆς ψυχολογίας.³ Εν τούτοις προδίδεται ἡ φαινομενολογικὴ μεταποίησις τῆς ἐννοιολογικῆς ἐννοίας τοῦ ἐγὼ εἰς δύο τινά. Πρῶτον ὑφίσταται ἡ «χαρακτηριστικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἐγὼ» μόνον διὰ τὰς συνειδήτῶς ἐκτελουμένας ψυχικὰς ἐνεργείας· μόνον αὗται «προέρχονται ἀπὸ τὸ καθαρὸν ἐγὼ», μόνον εἰς αὐτὰς ζῆται τὸ καθαρὸν ἐγὼ· τὸ ὑψιστον τὸ δποῖον θὰ ἥδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συνεπῶς περὶ αὐτῶν εἶναι, δτι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ καθαρὸν ἐγὼ. Αἱ λοιπαὶ ψυχικαὶ ἐνέργειαι (π. χ. τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων) δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ, οὔτες εἰπεῖν, τὸ σκοτεινὸν βάθος, τὸ δποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ φωτισθῇ διὰ τῶν ἐκ τοῦ καθαροῦ ἐγὼ ἐκπορευομένων ἐνεργειῶν. Υπάρχουν λοιπόν, κατὰ τὸν Husserl, ψυχικαὶ ἐνέργειαι ἐστερημέναι τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ, μετὰ τῶν δποίων τὸ καθαρὸν ἐγὼ οὐδεμίαν ἐνεργὸν σχέσιν ἔχει. Τοῦτο εἶναι ἡ μία συνέπεια τοῦ γεγονότος δτι ἐτέθησαν ὡς ἀφετηρία τὰ ἀμέσως τάχα, καὶ χωρὶς καμμίαν ἐννοιολογικὴν ἀφαίρεσιν, εὑρεθέντα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως καὶ, δτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἐτέθη καὶ ἡ ἐννοια τοῦ καθαροῦ ἐγὼ,

μεθ' οὗ μερικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα εὑρίσκονται εἰς τινα ὠρισμένην σχέσιν.

Τὸ δεύτερον φαινομενολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς θεωρίας περὶ τοῦ καθαροῦ ἐγὼ συνιστάται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, κατὰ τὸν Husserl, «διὰ κάθε ρεῦμα ψυχικῆς ἐνεργείας» ὑπάρχει καὶ ἐν «κατ' οὐσίαν διάφορον» καθαρὸν ἐγώ. Πῶς εἶναι δυνατὸν ἔνα ἐγὼ καθαρὸν, ἐλεύθερον ἀπὸ συστατικὰ στοιχεῖα, συνεπῶς ἀνίκανον νὰ προσλάβῃ διαχριτικὰ χαρακτηριστικὰ, νὰ ἐννοηθῇ ὡς πολλαπλασιαζόμενον, ὥστε τέλος νὰ μετατρέπεται εἰς πολλὰ καὶ κατ' οὐσίαν ἀπ' ἄλλήλων διάφορα «ἐγώ»; Τοῦτο εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις διὸ ἐννοιῶν (ἥτοι ἐξ αὐτοῦ τοῦ καθαροῦ ἐγὼ ὑφορμώμενος) καταληπτόν. Τοιαῦται περίεργοι συνέπειαι προκύπτουν ἀπλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ καθαρὸν ἐγὼ δὲν ὑποτίθεται ἐν τῇ φαινομενολογίᾳ ἐκ τῶν προτέρων ὡς οὐσιαστικὴ ἀρχὴ καὶ δὲν ἀναγνωρίζεται ὑπὸ αὐτῆς ὡς ἔχουσα γενικὸν κῦρος. Διὰ τοῦτο τὸ καθαρὸν ἐγὼ τῆς φαινομενολογίας ἀπομένει ὡς περίεργον διφυὲς κατασκεύασμα μεταξὺ συνειδητῆς καὶ ἀσυνειδήτου (ὑπερβατικῆς) βάσεως τοῦ συνειδέναι γενικῶς (1).

Διὰ νὰ δυνηθῶμεν κατόπιν νὰ ἔξαγαγωμεν τὰς παιδαγωγικάς συνεπίας πρέπει νὰ οἴψωμεν ἀκόμη μίαν φορὰν ἔνα βλέμμα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Natorp. Καὶ αὐτὸς προσπαθεῖ νὰ ἀποβάλῃ ἀπὸ τὴν ἐννοιῶν τοῦ ἐγώ, ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατὸν, τὸ ἀφηρημένον, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει τὰς θεμελιώδεις φιλοσοφικὰς ἀρχάς.

Δὲν δικαιούμεθα βεβαίως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Natorp συνυφαίνει τὴν ἐννοιῶν τοῦ ἐγώ, ὡς ἀντικειμένου ψυχικῆς ἐνεργείας, μὲ τὴν ἐννοιῶν τοῦ ἐγώ ὡς τοῦ ἐννοιολογικοῦ ὑποκειμένου, ἐπιχειρεῖ δῆμως νὰ φέρῃ τὴν ἐννοιολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐγώ εἰς ὅσον εἶναι δυνατὸν στενωτέραν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχικὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Οριστικώτερον διατυπώνοντες τὸ πρᾶγμα λέγομεν, ὅτι ὁ Natorp τείνει

1) Ἡ θεωρία τοῦ Husserl περὶ τοῦ καθαροῦ ἐγώ ἀναπτύσσεται διεξοδικῶς εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου του «Ideen zu einer reinen Phänomenologie». Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμενα κυρίως εἰς τὰς § 57 καὶ § 80 τοῦ I τόμου τοῦ ἔργου τούτου καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας σημειώσεις εἰς τὴν 2 ἑκδ. τοῦ ἔργου τοῦ Husserl «Logische Untersuchungen».

νὰ συνταυτίσῃ τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον μὲ τὴν καθαρὰν ἐνέργειαν. Εἰς τὴν παρατήρησιν ἡν διετύπωσεν ὁ Husserl (κατὰ τὸ 1901), ὅτι δὲν γνωρίζομεν τίποτε περὶ τοῦ ἐγώ, οὔτε δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν ὑπαρξίν του καὶ νὰ δημιλήσωμεν οὐσιαστικῶς περὶ αὐτοῦ, ἐὰν δὲν τὸ μεταβάλωμεν εἰς ἀντικείμενον εἰς τὴν ἀντίρρησιν λοιπὸν αὐτὴν, ὅτι ἡ ἔννοια ἐνδεικνύει μενικοποιημένου ἐγώ εἶναι, αὐτὴ καθ' ἔαυτὴν, ἀνόητος, ἀπαντᾷ ὁ Natorp κατὰ λίαν ἐκπληκτικὸν τρόπον. Δὲν λέγει ὅτι τὸ νὰ προσθέσωμεν κατὰ τὴν σκέψιν μας καὶ μίαν τρούποθεσιν διὰ πᾶν διὰ τι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀντικείμενον σημαίνει κάτι ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ τὸ νὰ σκεφθῶμεν ἐν οἰονδήποτε ἄλλῳ ἀντικείμενον καὶ, ὅτι ἡ σχέσις τῆς ὑποτιθεμένης ἀρχῆς, τῆς δυνατοποιούσης τὰ ἀντικείμενα γενικῶς, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σχέσιν εἰς τὴν ὅποιαν θέτει τὰ ἀντικείμενα ἡ γνῶσις τὴν ὅποιαν ἔχομεν περὶ αὐτῶν Ὁλλὰ ὁ Natorp, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ φαινομενικὸν παράδοξον τῆς θεωρίας του περὶ τοῦ ἐγώ, ἀναφέρει ἀπλῶς τὸ ἀσύμπτωτον μεταξὺ ἔννοίας καὶ ζωῆς γενικῶς. Ὁφελοῦ δὲ καθορίζει τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως, τόσον τοῦ ἐγώ, δυον καὶ τῆς συνειδητότητος, προχωρεῖ καὶ λέγει «διὸ λων ὅμως αὐτῶν ἐπικυρώνομεν τὴν ἀπόλυτον ἀρχικότητα τοῦ συνειδέναι». Τὸ συνειδέναι εἶναι ἀρχικώτερον ἀπὸ κάθε ἔννοιαν. Συνεπῶς εἶναι ἀνάποδον τὸ νὰ ζητοῦμεν ἐξ ἀρχῆς καὶ περὶ αὐτοῦ μίαν ὠρισμένην ἔννοιαν. Ὁπὸ τὴν ἐσχάτην ἀκριβῶς ἀμεσότητα καὶ ἀρχικότητα τοῦ συνειδέναι ἀπομακρυνόμεθα, ὅταν ζητοῦμεν νὰ τὸ ὑπογάγωμεν ὑπὸ μίαν ἔννοιαν. Ὁσάκις ἐπιχειροῦμεν νὰ πράξωμεν τοῦτο • εὑρισκόμεθα πάντοτε εἰς τὸ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ συνειδέναι, εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ συνειδέναι. Νυμίζει κανεὶς ὅτι ἔχει ἀπέναντί του τὸν ἔαυτόν του, τὸ καθαρὸν ἐγώ τοῦτο ὅμως εἶναι. ὅταν ἔννοηθῇ ἀκριβῶς, ἀντιφατικόν. Ὡς ἀπέναντι τοῦ ἐγώ κείμενον θὰ ἦτο ἀκριβῶς ἀντικείμενον Ὁλόκληρος ὅμως ἡ φύσις τοῦ ἐγώ συνίσταται τουναντίον εἰς τὴν διαφορὰν ἀπὸ κάθε ἀντικείμενον, εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὅντως εἶναι ἀντικείμενον πρὸς αὐτό. (1)

Τὸ καθαρὸν ἐγώ, τὸ διτοῖον ὑπὸ τοῦ Natorp ἔχαρακτηρίσθη.

(1) Natorp, Allgemeine Psychologie... 1912, σελ. 32.

κυρίως μόνον ώς κέντρον ἀναφορᾶς πάντων τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, χαρακτηρίζεται τέλος ώς «ἄμεσον, καὶ κατ' ἔξοχὴν συγκεκριμένον». Ἡ ίδεώδης ἔκείνη, καὶ ώς νόμος ὑφισταμένη, ἐνότης τοῦ συνειδότος, εἶναι κατ' ἔξοχὴν ἀφηρημένη, ἐνῷ τὸ συνειδέναι εἶναι κατ' ἔξοχὴν συγκεκριμένον.⁹ Ισως δύμως συμβαίνει καὶ ἐδῶ δ, τι καὶ ἄλλαχοῦ, νὰ συμπίπτουν δηλαδὴ πλήρως τὰ ἀντίθετα. Συμπίπτουν δὲ εἰς τὸ σημεῖον τῆς συνεχείας. Ὁ νόμος σημαίνει ἀκριβῶς τὸ κατ' ἔξοχὴν συγκεκριμένον¹⁰ ἀν καὶ αὐτὸς ἐκφράζεται δι' ἔκείνου κατ' ἀφηρημένον τρόπον. Σημαίνει τὸ συγκεκριμένον, τουτέστι ἀξιοί τὴν γένεσιν τοῦ συγκεκριμένου.¹¹ Αφηρημένος εἶναι δὲ νόμος μόνον, ἐφ' ὃσον παραμένει ώς ἀξιώσις, ὅχι δύμως καὶ μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ νοήματος τῆς ἀξιώσεως. «Τὸ συνειδέναι, αὐτὸς καθ' ἔαυτὸς, ἐμπεριέχει εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ συνέχειαν» τὴν πραγματικὴν ταυτότητα τοῦ ἐγὼ καὶ δὴ ώς ἀπόλυτον faktum, μᾶλλον ώς fieri, μάλιστα δὲ ώς facere, ώς ἀπόλυτον ἐνέργειαν, πρᾶξιν, «se faire ώς λέγει δ Bergson». Ἡ μιημόνευσις αὐτὴ τῆς διτέη réelle καὶ τῆς évolution créatrice, ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου «πρᾶξις», κυρίως αἱ περαιτέρω συνέπειαι τὰς δύοις ἔξαγει δ Natorp ἐκ τῶν ἀναφερθέντων χωρίων—δλα αὐτά γεννοῦν ὑποψίας περὶ τοῦ, δτι δ Natorp ἐν τέλει ἥθελε νὰ ἐπιτύχῃ, ἢ νὰ προπαρασκευάσῃ, τὴν συνταύτισιν τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ. Βεβαίως ζητεῖ νὰ διασώσῃ τὴν ἐννοιολογικότητα διὰ τῆς δηλώσεως, δτι ἡ ταυτότης τοῦ ἐγὼ «δὲν ἔξαντλεῖται εἰς τὴν περιωρισμένην σχέσιν τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ ὑπερβάλλει κάθε τοιοῦτον περιορισμὸν, τουλάχιστον ώς πρὸς τὴν δυνατότητα, ἥτοι δὲν τίθειαι διὰ τοῦ περιθρισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ ὑφίσταται πρὸ αὐτοῦ καὶ παραμένει ἀπεριόριστος». Οὗτῳ πως δικαιολογεῖται πλήρως ἡ «ὑπόθεσις» τοῦ ἐννοιολογικοῦ ἐγώ. Καμμία κατάστασις συνειδήσεως, κανένα εἰδικὸν φαινόμενον καὶ κανένα σύνολον φαινομένων δὲν δύναται οὐκέπληρωση συνάμα ἢ νὰ ἔξαντλήσῃ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζει δ Natorp τὸ ἐννοιολογικὸν ἐγὼ καὶ ώς ίδεαν αὐτὴν δέον νὰ ὑποθέσωμεν ὅχι τόσον ώς ἐννοιαν (ἄν καὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὸν σχηματισμὸν μιᾶς ἐννοίας περὶ τοῦ ἐγώ), ἀλλὰ ώς πρωταρχικὸν συνειδέναι, ώς τὸ πρῶτον καὶ κύριον συνειδέναι. Ἀκριβῶς τὸ μὴ ἐμφανιζόμενον, τὸ μὴ δυνάμενον νὰ γίνη ἀντικείμενον συνειδήσεως, αὐτὸς εἶναι «ἡ πλήρης καὶ συγκεκριμένη

μένη ἔκφρασις τοῦ ἐμφανίζεσθαι, τοῦ φαίνεσθαι, τοῦ συνειδέναι κατὰ τὴν ἀμεσότητα κοὶ ἀρχικότητα αὐτοῦ.» (1)

Κατὰ βάθος λοιπὸν ὁ Natorp ὅμολογεῖ τουλάχιστον ὅτι, διὰ νὰ «κατανοήσωμεν τὸν σύνδεσμον τοῦ συγειδέναι, ἔχομεν ἀκριβῶς ἀνάγκην ἀπὸ μίαν ἄλλην» «έννοιαν», παρὰ τὰς εἰκονικὰς καὶ κατ' οὐσίαν ἐννοιολογικῶς ἀπροσδιοθίστους ἔκφράσεις, ώς εἶναι αἱ ἔκφράσεις περὶ «πανισχύρου οφεύματος τοῦ γίγνεσθαι», περὶ τῆς «ἀρχικῆς συνεχείας» καὶ «τῆς ἐλευθέρας δυναμικῆς». Ἐκ τῆς ἐννοιολογικῆς προσδιωρισμένης αὐτῆς ἀρχῆς τοῦ ἔγῳ ἀφορμώμενος ὁ Natorp, ζητεῖ κατόπιν νὰ εὑρῃ τρόπον μεταβάσεως εἰς τὸ ζεῦμα τοῦ συνειδέναι τοῦ Husserl καὶ εἰς τὸ élán vital τοῦ Bergson, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Husserl, κατ' ἀντίθετον τρόπον, ζητεῖ νὰ θέσῃ ἐνα ἐννοιολογικὸν ἔγῳ, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸ ζεῦμα τοῦ συνειδέναι. Δὲν νομίζω δὲ, ὅτι κατώρθωσεν ὁ Natorp νὰ καταστήσῃ, διὰ τῶν μνημονευθέντων χωρίων, καταληπτὴν τὴν σχεδιασθεῖσαν γεφύρωσιν. Ἀκριβῶς δὲ ἔιεκα τούτου δὲν τολμῶ νὰ κατηγορήσω αὐτὸν, ὅτι συνέχυσε τὸ ἐννοιολογικὸν μὲ τὸ ψυχολογικὸν ἔγῳ. Βεβαίως φέρει τὸ ἐνα πλησίον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ τῷ ὅντι παραμένουν ἀμφότερα εἰς τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν χωρισμόν· διότι ἡ ἀνάφορὰ τὴν ὅποιαν κάμνει ὁ Natorp εἰς μίαν ἐννοιολογικῶς ἀσύλληπτον ὑπέροβασιν τοῦ συνειδέναι δὲν εἶναι ἀπόδειξις διὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων. Ὁλόκληρον τὸ ἔγχείρημα τῆς «ψυχολογίας κατὰ κριτικὴν μέθοδον» πάσχει ἀπὸ τὴν διπλῆν ὅψιν τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ἔγῳ· πάσχει δὲ κατ' ἀνάγκην ἀπὸ αὐτὴν, διότι τὸ ἐννοιολογικὸν ἔγῳ, κατὰ βίθος, δὲν εἶναι ἐνα ψυχολογικὸν faktum, ἀλλὰ μία γνωσεολογικὴ ἀρχή. Πουθενά ὅμως ἄλλοι δὲν φαίνεται τόσον σαφῶς ἡ διπλῆ αὐτὴ ὅψις εἰς τὸν Natorp, ὃσον εἰς τὸν μνημονευθὲν χωρίον. Κατὰ βάθος ὁ Natorp ἔχει δύο ἐννοίας περὶ τοῦ ἔγῳ· ὁ πατὴρ τῆς μιᾶς εἶναι ὁ Kant, ὁ τῆς ἄλλης εἶναι ὁ Bergson ἢ (ἄν θελήσωμεν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν πρώτην ἀρχαιότητα) ὁ Ἡράκλειτος. Τὸ γεγονός, διὰ αἱ δύο ἐννοιαὶ δὲν χωρίζονται ἐντελῶς αὐστηρῶς εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ἀκριβοῦς σχηματισμοῦ φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, ἀσφαλῶς μία ἔλλειψις· ἀλλὰ

1) Natorp, Allgemeine Psychologie..., 1912 σελ. 38)39.

άκριβῶς διὰ τῆς ἀσαφείας αὐτῆς σχετίζονται αἱ δύο ἔννοιαι περὶ τοῦ ἐγὼ τόσον στενῶς πρὸς ἄλλήλας· τοῦτο δὲ ἔχει διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς παιδαγωγικῆς σπουδαιοτάτην σημασίαν.¹ Η «ψυχολογία» καὶ «ἡ κοινωνικὴ παιδαγωγικὴ» τοῦ Natorp εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσουν ως παράδειγμα διὰ τὸ γεγονὸς, δτι μία φιλοσοφικὴ θεωρία τῆς παιδαγωγικῆς τότε μόνον δδηγεῖ εἰς γόνιμα καὶ εἰς βαθέως διεκνούμενα ἀποτελέσματα, δταν ἀκριβῶς γνωρίζει περισσοτέρας ἔγνοιας τοῦ ἐγώ. Εἰς ἐπαρκῆ ὅμως σαφήνειαν τότε μόνον θὰ καταλήξῃ δταν αἱ ἔννοιαι αὗται τοῦ ἐγὼ χωρισθοῦν καὶ ἀρχὴν ἀπὸ ἄλλήλων ἀκριβέστατα καὶ κατόπιν μόνον ἀναφερθοῦν πρὸς ἄλλήλας κατὰ σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τρόπον.

Ως πρὸς αὐτὸ δὲν εὑρίσκω εἰς τὴν σύγχρονον γεομαιικὴν φιλοσοφίαν τῆς παιδαγωγικῆς κανένα παράδειγμα, ἀσφαλῶς ὅμως εἰς τὴν γεομαινικὴν ἰδεοχρατίαν (κυρίως εἰς τὸν Fichte, τὸν δποῖον δ Natorp, παρὰ τὰς ὅμοιότητας εἰς τὴν δρολογίαν, καὶ μάλιστα παρὰ τὴν κοσμοθεωρητικὴν ὅμοφωνίαν, ἐν τούτοις εἰς οὖσιώδη σημεῖα παραγνωρίζει).

Πρὸιν ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν διασάφησιν τῆς καταστάσεως εἰς ᾧν εὑρίσκεται τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἀκόμη ἔνα φιλόσοφον, δ δποῖος ἀνέπτυξε τὴν καὶ διὰ τὴν φιλοσοφικὴν παιδογωγικὴν ἀπαραίτητον ἔννοιαν τοῦ ἔννοιολογικοῦ ὑποκειμένου καὶ δὴ μὲ ἀνυπέρβλητον σαφήνειαν. Ο Heinrich Rickert προβαίνει ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ περὶ «τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως» ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὸν θεμελιώδη χωρισμὸν τοῦ γνωσεολογικοῦ ἀπὸ τοῦ ψυχολογικοῦ τρόπου τοῦ θέτειν τὸ πρόβλημα. Δὲν ἀφοροῦται (ὅπως δ Natorp) ἀπὸ ἔνα γεγονὸς τῆς συνειδήσεως, ἀλλ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως· δὲν θέλει (ὅπως δ Husserl) νὰ περιγράψῃ τὰ φαινόμενα τοῦ συδέσμου τοῦ συνειδέναι, ἀλλὰ ἔξειάζει τὴν ἴσχυν τῆς γνώσεως, δχι ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν, ἦ ὡς πρὸς τὴν γένεσιν αὐτῆς, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς.² Ως πρὸς αὐτὸ εἶναι δ Rickert γνήσιος κληρονόμος τοῦ Kant, δ δποῖος προτάσσει τὴν quaestio juris, ὡς τὸ κυρίως ἔννοιολογικὸν φιλοσοφικὸν πρόβλημα, πάσης quaestio facti.(1) "Ηδη ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ μνη-

1) Τὸ δὲ γεγονός, δτι αὐτῇ ἡ quaestio juris ἐπεκτείνεται κατόπιν ἐν

μονευθέντος ξέργου, τὸ δποῖον κατ' ἀρχὰς δὲν ἦτο ἐντελῶς ἔλεύθερον ἀπὸ στοιχεία τὰ δποῖα θὰ ἥδυνατό τις νὰ παρερμηνεύσῃ ψυχολογικῶς, ἥρχιζε μὲ τὰς ἑξῆς χαρακτηριστικὰς λέξεις· «εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γιγνώσκειν ἀνήκει, ἐκτὸς ἐνὸς ὑποκειμένου τὸ δποῖον γιγνώσκει, καὶ ἔνα ἀντικείμενον τὸ δποῖον γιγνώσκεται. Ὅποιον ἀντικείμενον ἔννοοῦμεν ἔκεινο πρὸς τὸ δποῖον κατευθύνεται τὸ γιγνώσκειν, ὅταν εἶναι ἀληθὲς, ἢ ἀντικειμενικόν». Εἰς δὲ τὰς μεταγενεστέρας ἔκδοσεις δρίζει ὁ Rickert ἀκοιβέστερον τὰς λέξεις αὐτὰς διὰ τῆς περαιτέρω προσθήκης. «Τὸ ἔρωτημά μας εἶναι· ποῖον εἶναι τὸ ἀπὸ τὸ ὑποκειμένον ἀνεξάρτητον ἀντικείμενον ὡς κριτήριον τῆς γνώσεως ἢ διὰ τίνος δύντος προσλαμβάνει τὸ γιγνώσκειν ἀντικειμενικότητα. (1).

Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Rickert εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο ἀναπτύσσει πρωτίστως τὴν ἔννοιαν τοῦ γνωσεολογικοῦ ὑποκειμένου. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ διὰ τὸ ὑποκειμένον αὐτὸν κριτήριον ἀντικειμενικότητος τῆς γνώσεως, δὲν πρέπει τὸ ὑποκειμένον αὐτὸν νὰ εἶναι βεβαίως ἀντικείμενον, δὲν πρέπει νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντικειμενικοποιεῖται. «Ἐνεκα τούτου πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν γνωσεολογίαν, τόσον ἢ ἔννοια τοῦ ψυχοφυσικοῦ, δσον καὶ ἔκεινη τοῦ καθαρῶς ψυχικοῦ ἔγω, διότι ὑπάρχει ἔνα ἐμπειρικὸν συνειδός καὶ τοῦ σώματός μου καὶ τῆς ψυχικῆς μου ζωῆς. Δι' αὐτοῦ δμως ἀπορρίπτονται ὅλα τὰ πραγματικὰ ὑποκείμενα. Πᾶν ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἰδιοτύπιαν ἐνὸς πραγματικοῦ ἀτόμου ἔξαφανίζεται ὡσαύτως, Ἄπομένει μόνον ἔνα μὴ πραγματικὸν «συνειδός, τὸ κατ' ἔξοχὴν συνειδός», μία ἔννοιολογικὴ ἀρχὴ τῆς συνειδητότητος, διὰ τῆς δύναμις κατανοεῖται κάθε συνειδός ὡς συνειδός, καὶ κάθε συνειδητὸν ὡς τοιοῦτο.

Εἰς τὸ γνωσεολογικὸν αὐτὸν συνειδός ἐνυπάρχει λοιπὸν (ἀκρι-

τῷ συστήματι τοῦ Rickert εἰς τὸ πρόβλημα τῆς Ισχύος γενικῶς, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου (πρβλ. τὴν μικρήν μου συγγραφήν, Heinrich Rickert und seine Stellung innerhalb der deutschen Philosophie der Gegenwart, 1927).

1) Heinrich Rickert, der Gegenstand der Erkenntnis, Einführung in die Transzentalphilosophie. 1 ἔκδ. 1893, 6 ἐπηυξημένη ἔκδ. 1928.

βῶς ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι τῷ δύντι ἐννοιολογικὸν καὶ διὰ τοῦτο γενικοῦ κύρους καὶ γενικῆς περιληπτικότητος) πᾶν περιεχόμενον παραστάσεως πᾶν ὅτι προσπίπτει εἰς τὴν συνείδησίν μας κατὰ τρόπον ὃστε νὰ δυνάμεθα νὰ τὸ κατατέξωμεν, ἀντικειμενικοποιοῦντες αὐτό, εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον, γενικῶς πάντα ὅσα Husserl χαρακτηρίζει ως πραγματικὰ στοιχεῖα καὶ συστατικὰ τοῦ συνδέσμου τοῦ συνειδέναι ἔξαρτῶνται ὅπως τὸ γνωσεολογικὸν αὐτὸ ἐγώ, ή δυνάμεθα νὰ τὰ ἔξαρτήσωμεν ἀπὸ αὐτό. Εἰς τὸ σύνολον λοιπὸν τῶν στοιχείων καὶ τῶν συστατικῶν τῆς συνείδησεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ τὸ ζητούμενον κριτήριον τοῦ γιγνώσκειν. Ἡ ἀποψίς τῆς ἐνυπαρξίας (Immanenz) εἶναι ἀδύνατος διὰ τὴν γνωσεολογίαν.

Ἐχομεν ἀνάγκην ἀπὸ κάτι μεθυπάρχον. Τὸ μεθυπάρχον δύμας αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κάτι πραγματικὸν, ἐπειδὴ αὐτὸ ἀκοιβῶς πρέπει νὰ ἔξηγῃ καὶ νὰ δικαιολογῇ κάθε θέσιν τῆς πραγματικότητος. Δὲν εἶναι μία μεθυπάρχουσα πραγματικότης, ἀλλὰ ἕνα ὑπὲρ τὴν πραγματικότητα ἴσχυον δέον. Οὕτω πως θεμελιώνει τέλος ὁ Rickert τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώσεως διὰ τῆς σχέσεως διύ υπεράνω τῆς πραγματικότητος ἴσχυόντων παραγόντων, ἐνὸς νοητοῦ ὑποκειμένου καὶ ἐνὸς νοητοῦ ἀντικειμένου, ἐνὸς συνειδότος καθ' ὅλου καὶ ἐνὸς ἴσχυόντος κονδύος, ή δέοντος. Ἡ ἐγκατάλειψις αὐτὴ τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀναγκαία, ἐν πρέπει τῷ δύντι νὰ ἀσφαλισθῇ, ὅχι τὸ ἐμπειρικὸν γεγονός, ἀλλὰ η ἀλήθεια, η ἀντικειμενική ἴσχυς τῆς γνώσεως· διότι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς τοιαύτης ἔξασφαλίσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν καθορισμοὶ γεγονότων καὶ γνῶσις τῆς πραγματικότητος. Θὰ ήτο δὲ τελεία ἀνατροπὴ τῶν πραγμάτων, ἐν ἥρχιζε κανεὶς εἰς τὴν γνωσεολογίαν ἀπὸ ἕια πραγματικὸν, ή ἐμπειρικὸν γεγονός τοῦ συνειδέναι. Τὸ γνωσεολογικὸν ὑποκείμενον δὲν ἔχει καθορισθῇ πλήρως ἀν τὸ ἐκβλάβη τις ως πραγματικὸν ἐγώ, ή ως δεδομένον στοιχεῖον εἰς τὰς πραγματικὰς ἐνέργειας τῆς συνείδησεως, ή τέλος καὶ ως αὐτὴν ταύτην τὴν ἐνέργειαν τοῦ συνειδέναι.

Τὴν συνέπειαν αὐτὴν εἰς τὴν δύοιαν ὅδηγει η γνωσεολογία τοῦ Rickert δυσκόλως εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ὑποφέρουν ὅλοι οἱ σύγχρονοι «φιλόσοφοι τῆς ζωῆς» καὶ οἱ μεταφυσικοί, οἱ δύοιοι θέλουν νὰ ἐννοήσουν τὸ πραγματικὸν καὶ αὐτὸ τὸ συναισθανόμενον καὶ συγκινούμενον ἐγώ εἰς τὴν συγκεκριμένην αὐτοῦ ἐνέργειαν.

“Ενεκα τοῦ γεγονότος αὐτοῦ δὲν ἔλειψαν βεβαίως καὶ αἱ ἐπιθέσιες κατὰ τοῦ Rickert καὶ δὴ ἀπὸ διαφόρους πλευράς. Ὁ Dilthey δύνομάζει κάθε ἐννοιολογικὴν ἀρχὴν τοῦ ἕγῳ ἀφηρημένην καὶ ἐστερημένην ζωῆς, οἵ φαινομενολόγοι καταπολεμοῦνται αὐτὴν ὡς κατεσκευασμένην, οἵ μεταφυσικοὶ παραπονοῦνται διότι δὲν εὑρίσκουν εἰς αὐτὴν μίαν σχέσιν πρὸς τὰ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡτον, φοβερὰ καὶ ἀναποκαλυπτα μυστήρια τῆς ὑπάρξεως μας. Καὶ γνωσεολόγοι ἀκόμη, ὡς Nicolai Hartmann, ισχυρίζονται, ὅτι ἀπὸ ἕνα μὴ ὑπάρχον μποκείμενον καὶ ἀπὸ ἕνα μὴ ὑπάρχον ἀντικείμενον εἴναι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὴν τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, κυρίως δὲ τὴν πραγματικὴν ἐνέργειαν τῆς γνώσεως. Ἐγὼ, δὲ γνωρίζων, πρέπει πάντως νὰ ὑπάρχω, καὶ ποὺν ἀκόμη ἐκτελέσω μίαν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἥτις καὶ ποὺν ἀκόμη θέσω κάτι ὡς πραγματικόν. Τὴν θέσιν τῆς *ἐννοιολογίας* (Transzentalphilosophie) πρέπει κατὰ τὸν Hartmann νὰ καταλάβῃ ἡ ὄντολογία, τὴν θέσιν τῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως ἡ μεταφυσική τῆς γνώσεως. Τὸ ἕγῳ καὶ τὸ ἀντικείμενον πρέπει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἐννοηθοῦν ὡς πραγματικά, ὑπάρχοντα δύντα, αἱ δὲ δυναχέρειαι αἱ γενόμεναι ὡς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτῶν αἰρονται διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὡς βάσις τοῦ ἕγῳ προϋποτέθεται μία ὑπερ-υποκειμενική, τοῦ δὲ ἀντικειμένου μία ὑπερ-αντινεμενική πραγματικότης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ σχέσις μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἐμφανίζεται ὡς σχέσις μεταξὺ ἐνὸς δύντος καὶ ἐνὸς ἄλλου δύντος, ὡς σχέσις ἡ ὅποια δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ καὶ νὰ γνωσθῇ πλήρως (ἔνεκα τοῦ μεταφυσικοῦ βάθους ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων τῆς σχέσεως), ἀλλ᾽ ἡ ὅποια πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ νοηθῇ ὡς ὑφισταμένη. Μολονότι δὲ διὸ αὐτοῦ δὲν ἔξαιλείφονται δλαι αἱ ἀπορίαι τῆς γνωσεολογίας, τίθεται τουλάχιστον ἡ ὁριστικότης καὶ ἡ πραγματικότης τοῦ γιγνώσκοντος ἐπιώ καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς γνώσεως ἐπι μεταφυσικῆς τινος βάσεως (1). Ἡ μεταφυσική βάσις τῆς ὑπάρξεως

1: Πρβλ. Nicolai Hartmann. Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis δευτ. ἔκδ. 1925. Άλλαν βαθεῖαι εἰδικαὶ ἔρευναι τοῦ Hartmann, κυρίως δὲ αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν θεωρίαν τῶν κατηγοριῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντικείμενον προσοχῆς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔνδιοφέρει ἡμᾶς μόνον τὸ γεγονός, διὰ δὲ Hartmann

τοῦ ἐγὼ ἔξηγει τὴν βαθέως εἰς τὸ ἄλογον στοιχεῖον ἔργοις ψιλένην καὶ οὐδέποτε πλήρως λογικοποιουμένην, καὶ ἔξ αὐτοῦ δῆθεν οὐδέποτε κατὰ καθαρῶς γνωσεολογικὸν τρόπον καταληπτὴν ὑπόστασιν.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΓΑΝΩΝ ΝΟΕΛΗΝ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΥΠΟΥ ΠΕΤΣΙΟΥ

Ἐκ πρώτης ὅψεως φαίνεται, ὅτι ἡ καθαρῶς γνωσεολογικὴ ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου (τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πραγματικότης, ἀλλὰ ἐννοιολογικὴ ἀφαίρεσις, ἵδεα) εἶναι διὰ τὴν παιδαγωγικὴν πλήρως ἄγονος. Ἀγωγὴ εἶναι γεγονὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ ἐκτελεῖται εἰς πραγματικὸν (καὶ ὅχι ἴδιωδες) ἀτομον. Μία ὑπερπραγματικὴ, ἴδιεώδης καὶ ὑπερατομικὴ συνείδησις δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ εἶναι, εἰς τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν, οὔτε παιδαγωγὶκὴ, οὔτε διαπαιδαγωγήσιμος, οὔτε μορφωτικὴ, οὔτε ἐπιδεκτικὴ μορφώσεως. Ἀλλὰ ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ μόρφωσις, ὅπως καὶ πᾶν ὅτι ἀγήκει εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, δὲν ἔχει μόνον πρακτικὴν, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴν ἀποψιν. Κάθε πρόσωπον, τὸ ὅποιον εὑρίσκεται ἀπέναντί μου καὶ εἰσέρχεται εἰς κοινωνικὴν σχέσιν μαζί μου, ἐπικαλεῖται ὅχι μόνον τὴν ἡθικότητά μου, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν γνωστικότητά του. Δὲν ἀξιοῖ μόνον νὰ τὸ ἐκτιμήσω ὡς ἡθικὸν ὅν, οὔτε θέλει μόνον νὰ τὸ γνωρίσω, ἀλλὰ, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀξιοῖ, ὡς ἀναγνωρίζον καὶ αὐτὸν ἐμὲ, νὰ τὸ ἀναγνωρίζω καὶ ἐγώ. Χωρίς αὐτὸν τὸν θεμελιώδη ὅρον τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως μεταξὺ θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν παραγόντων πολὺ δυσκόλως θὰ ἥτο δυνατὴ ἡ φιλοσοφία τῆς παιδαγωγικῆς, ὅταν τῷ ὅντι θέλει νὰ εἰσέλθῃ μέχρι τῶν ἐσχάτων φιλοσοφικῶν ἀρχῶν πίσης πα-

ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνέλθῃ ἐκ τῆς «πρώτης πράξεως; τοῦ φαινομένου τῆς γνώσεως» εἰς τὸ ἐγώ τὸ ὅποιον συνυφαίνεται πρὸς μεταφυσικήν τινα ὑπόστασιν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ H u s s e r l ἐπιχειρεῖ νὰ ἔξαγαγῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνοιολογικοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθωμεν εἰδικῶς εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς νεωτέρας θεωρίας τῆς ὑπάρξεως, ἢτις εἶναι συνδυασμὸς τῶν μεταφυσικῶν τάσεων καὶ τῆς ψυχολογίας καὶ φαινομενολογίας. Άι θεμελιώδεις ἔννοιαι αἱ ἀναγκαῖαι πρὸς διαφύτισιν τῆς καταστάσεως τοῦ προβλήματος τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς δὲν θὰ ἀπέκτων δι' αὐτοῦ μεγαλύτεραν ἀκρίβειαν.

δαγωγικής. Εἰς δὲ τὰς θεωρητικὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς ἀνήκει ἀκολύθως, ως θεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Rickert, καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικότητος ἢ τοῦ καθαροῦ ἔγώ. Βεβαίως αὐτῇ καὶ μόνη δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς παιδαγωγικῆς. Καὶ ὁ Rickert χοησιμοποιεῖ διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς πρακτικῆς καινωνικῆς ζωῆς καὶ ἄλλα βοηθητικὰ, ἐννοιολογικὸν, μέσα, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ δύοια ἔχει εἰς τὴν γνωσεολογίαν του. Ἰδιαιτέρως δὲ εἶναι ἀνάγκη καὶ ἄλλων ἐννοιῶν περὶ τοῦ ἔγώ. Ἀλλὰ ἡ ἰδιοτυπία ἢ ἀπορρέουσα ἐκ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν μὲν γνωσεολογικὰς ἀρχὰς δυνατοποιεῖ τὰς ιδεοκρατικὰς μορφὰς τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς μορφώσεως.

Καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐννοια τῆς ὑπερβατικῆς βάσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐμπειρικοῦ ἔγώ κατ' οὖδένα τρόπον ἐπαρκεῖ πρὸς φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς παιδαγωγικῆς. Καὶ ἀν ἀκόμη παραδεχθῶμεν μίαν μεταφυσικὴν ἐπαφὴν μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ μαθητοῦ, πάντως ἡ παιδαγωγικὴ, ως θεωρία τῆς ἐμπειρικῶς ἐκτελούμένης πράξεως τῆς ἀγωγῆς, ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἐπαφὴ καθίσταται δρατή, καὶ πῶς εἶναι δι' ἐμπειρικῶν μέσων πιθανὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἢ καὶ νὰ διατηρηθῇ. Διὰ νὰ ἔξηγήσῃ δὲ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην τουλάχιστον ἀπὸ μίαν ἐμπειρικὴν ἐννοιαν τοῦ «ἔγώ» καὶ σὺν ᾧ τοι τῆς σχέσεως προσώπων. Καὶ ἐδῶ λοιπὸν ὁ συνδυασμὸς περισσοτέρων ἐννοιῶν τοῦ ἔγώ εἶναι ἀναπόφευκτος. Ἡ μεταφυσικὴ βάσις τῆς ὑπαρξεως εἶναι ἵσως δυνατὸν νὰ δηγήσῃ εἰς τὴν συμπλήρωσιν ἢ εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὴν πλήρη θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς.

Τὰ μεγαλύτερα πλεονεκτήματα φαίνεται ὅτι προκύπτουν διὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἐκ τῆς παραδοχῆς τῆς ψυχολογικῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ μαθητὴς εἶναι ἄλλως τε ἐκ πρώτης ὄψεως μόνον ως ἀντικείμενον ἐμπειρικῆς, τουτέστι κατ' ἐξοχὴν ψυχολογικῆς, παρατηρήσεως γνωστός. Ὁ φιλόσοφος ἐμπειρισμὸς πιστεύει συνεπῶς, ὅτι καὶ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν δὲν χρειάζεται τὴν βοηθητικὴν ἐννοιαν τοῦ γνωσεολογικοῦ ἢ τοῦ μεταφυσικοῦ ὑποκειμένου. Ἐν ταχθῶμεν μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ηὔπε, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ καμμία ἀγωγὴ ἢ μόρφωσις τοῦ ἔγώ ἢ τοῦ σύ, διότι πρὸς τοῦτο θὰ ἐπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι κάθε πρόσωπον, δυνάμενον νὰ παιδαγωγηθῇ καὶ νὰ μορφωθῇ, διατηρεῖ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν παι-

Διαγωγικήν διαδικασίαν κάτι μόνιμον καὶ ἀμετάβλητον.

Ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ μόρφωσις ἐνὸς ἀνθρώπου προυποθέτουν, ὅτι οὗτος εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀλλοιωθῇ ὡς πρὸς μερικὰ πράγματα, ἀλλὰ ὅτι ὁ πυρὸν τῆς ὑπάρχεως του μένει ὁ αὐτός. Τοιοῦτον δὲ μόνιμον πιρῆνα τοῦ προσώπου ὁ Ήμερος δὲν παραδέχεται. Κατὰ τὴν θεωρίαν του δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κυριολεκτικὴ ἀγωγὴ τοῦ ἔγω, πολὺ πιθανὸν ὅμως μετατρεπτὴ εἰς ἐγὼ ὠρισμένης ιδιορρυθμίας.

Ἐπειδὴ δὲ καθε τόπος τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὴν ζωὴν ἀνάγεται εἰς εἰρημοὺς παραστάσεων καὶ εἰς τὴν συνήθειαν καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ δύο βασίζονται εἰς ουχιάς ἐπαναλήψεις ὠρισμένων ἀντιλήψεων καὶ εἰς σύνολα ἀντιλήψεων, διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφέρεται εἰς τὸν μορφούμενον, τὸν μαθητήν, πάντοτε τὸ αὐτὸν ὑλικὸν τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀντιλήψεων, ἀν θέλωμεν νὰ μορφώσωμεν ἕνα ὠρισμένον τύπον ἀνθρώπου. Κυρίως πρέπει νὰ ἀφυπνίσωμεν, διὰ σκοπίμως προσφερομένων ἐντυπώσεων, καὶ τὰς παραστάσεις τῆς φαντασίας καὶ τῆς συμπαθείας. Διότι διὸ αὐτῶν μανθάνει κανεὶς νὰ διεισδύῃ εἰς τὸ ἔσωτερικὸν ἄλλων ἀνθρώπων, μανθάνει κανεὶς τί προξενεῖ ἥδονὴν ἢ λύπην ὅχι μόνον εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ εἰς τὴν γενικότητα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τί ἀναγνωρίζουν ὡς ἄξιον καὶ τί ἀπορρίπτουν ὡς ἀνάξιον. Κάποιος γενικὸς κανὼν κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ἐμφανίζεται καὶ ἀκολουθεῖται ἀπὸ συνήθειαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ γενικὸς αὐτὸς κανὼν κατ’ οὖσίαν ἐδημιουργήθη ὑπὸ προηγουμένων γενεῶν, διὰ τοῦτο ἡ παιδαγωγικὴ διαδικασία καταλήγει εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ διαπαιδαγωγούμενου εἰς τὸν ἐκ πιραδόσεως ἵσχυοντας τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν τύπον. Ὁ Ήμερος καὶ γενικῶς οἱ πλεῖστοι Ἀγγλοι ἐμπειρικοὶ ἀνέπτυξαν τοιαύτας θεωρίας, ἃς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐφήρμοσαν αὐτὰς μᾶλλον εἰς τὴν ἥθικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἴστορίας παρὰ εἰς τὴν παιδαγωγικήν.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ διατυπώσωμεν τὰς παιδαγωγικὰς συνεπίας τῆς θεωρίας τοῦ Ήμερος κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Οὐδὲν ἐγὼ εἶναι διαπαιδαγγήσιμον, ἀλλὰ πᾶν ἐγὼ εἶναι δυνατὸν νὰ μετατραπῇ εἰς ἄλλο τι ἐγὼ. Ἀγωγὴ εἶναι ἡ διὰ συνηθείας πρόσληψις (βεβαίως καὶ ἡ διὰ συνηθείας ἀποβολὴ) ὠρισμένων τρόπων τοῦ φέρεσθαι· τὸ μέσον πρὸς τοῦτο εἶναι ἀσκησίς διὰ συνεχοῦς προσφορᾶς ὠρισμένων παραστάσεων καὶ ἐντυπώσεων. Μόρφωσις τουναντίον

είναι ή συνήθεια εἰς συνθήκας τῶν γενικῶν ἀνεγνωρισμένων τύπων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

“Η ἀγωγὴ πρέπει νὰ γίνεται κατὰ τρόπον ὡστε νὰ καταλήγῃ εἰς τὴν μόρφωσιν. Τὸ δημιουργηθησόμενον ἐγὼ πρέπει νὰ μορφωθῇ ιὰ τῆς συνηθείας κατὰ τρόπον ὡστε νὰ μάθῃ νὰ ἐπινέχεται τὴν συνήθειαν. “Αν είναι δυνατὸν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀγωγῆς κατὰ βαθύτερον (ἡμικόν) τρόπον καὶ κατὰ βαθυτέραν (καλλιεργητικὴν καὶ ὅχι μόνον ἐκπολιτιστικὴν) ἔννοιαν, τοῦτο πρέπει νὰ μείνῃ ἀμφιβολον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ηυπε δὲν ἔξερχεται ἀπὸ τὰ δρια τῆς ἡθικῆς τῆς ὠφελιμότητος καὶ ὠρισμένης κοσμοπολιτικῆς εὐγενείας.(1)

“Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ ἀνωτέρῳ ἐπιχειρηθεῖσαι ὑποδείξεις δεικνύουν δύο τινά. Πρῶτον ὅτι ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ μόρφωσις, τοποθετούμεναι ἐπὶ τοῦ ἀδάφους τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Ηυπε, ὑσιεροῦν πολὺ ὡς πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς γερμανικῆς ἴδεοχρατίας. Δεύτερον ὅτι ἔχει (ὅπως συμβαίνει πάντοτε ὅσακις προτιμᾶται ἡ ἔννοια τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγὼ) ἡ ἀγωγὴ τόσον τὴν χρονικὴν πρωτορείαν ὅσον καὶ τὰ ποιοτικὰ πρωτεῖα ἀπὸ τὴν μόρφωσιν: ἢ μόρφωσις είναι κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν μόνον μία δευτερεύουσα ἐπιτυχία διὰ τῶν αὐτῶν μέσων διὰ τῶν διοίων εἰργάσθη ἡ ἀγωγὴ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου.

“Εντελῶς διαφορετικὰ διαμορφώνεται ἡ σχέσις αὗτη ἀν παραδεκτῶμεν εἰς τὸ ἐγὼ μίαν θεμελιώδη ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ συνδέσμου τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ τοῦ σύνειδέναι γενικῶς. “Ω; παράδειγμα δι’ αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν λαμβάνομεν τὴν θεωρίαν τοῦ Dilthey. Τὰς ἀμφιβολίας τὰς ὅποιας ἐγκλείει ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Dilthey ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀνωτέρῳ ἀναπτυχθεῖσαν θεωρίαν περὶ ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως τοῦ Ηυπε, ὑπεδείξαμεν ἡδη ὅταν ἐμνημονεύσαμεν τὴν διπλῆν σημασίαν τὴν ὅποιαν κατ’ ἀνάγκην προσλαμβάνουν οἱ ὅροι «αὐτοσυνείδησις» καὶ «μόρφωσις» εἰς τὸν Dilthey. “Ο Dilthey ἔγραψε πολλὰς καθαρῶς παιδαγωγικὰς πραγματείας. (2). Θέλει νὰ ἀντι-

1) Ωραίαν περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῆς ἀγγλικῆς ἡθικῆς τοῦ διαφωτισμοῦ παρουσίασεν ὁ Ernse Troeltsch. (Οἱ “Ἄγγλοι ἡθικολόγοι τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, «Realenzyklopädie F. Protest. Theol. u. Kirche τόμ. 13 τρίτη ἔκδ. 1913, ἀνατυπωμένη εἰς τὸν IV τόμ. των ἀτάντων τοῦ Troeltsch 1925).

2) Dilthey. Über die Möglichkeit einer allgemeingültigen pädagogischen Wissenschaft, 1888, Gesammelte Schriften τόμ. VI (τοῦτο

καταστήσῃ τὴν «φυσικὴν παιδαγωγικὴν» τῆς ἐποχῆς τοῦ φωτισμοῦ διὰ μιᾶς θεωρίας τῆς ἀγωγῆς, ἢ ὅποια ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς κατακτήσεις τῆς ἴστορικῆς σχολῆς, χωρὶς ὅμως νὰ στερεῖται καὶ κανονιστικῶν ἀπόψεων. Ἐπειδὴ ὁ Dilthey παραιτεῖται τῆς μεταφυσικῆς θεμελιώσεως, διότι ἐπιστημονικῶς εἶναι αὗτη ἀστήρικτος, καὶ ἐπειδὴ ἀποκρούεται ὅλας τὰς ἐννοιολογικὰς θεμελιώσεις ως ἀφηρημένας καὶ κατεσκευασμένας, δὲν ὑπολείπεται εἰς αὐτὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἔξαγαγῃ τοὺς κανόνας καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς παιδαγωγικῆς ἐκ τῆς «ἐνυπαρχούσῃς τελεολογίας» αὐτῆς ταύτης τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἐνεκα τούτου δὲν προχωρεῖ πέραν τοῦ συμπεράσματος, ὅτι ἡ ἀγωγὴ δέον νὰ ἔχει προτείνει τὴν «ἀνάπτυξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς». Ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων προκύπτει δῆθεν κάποια ἔννοια τῆς τελειότητος ψυχικῶν ἐνέργειῶν· ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἐννοίας αὐτῆς περὶ τελειότητος εἶναι δινατὸν νὰ «ἔξαχθοῦν» μερικοὶ παιδαγωγικοὶ κανόνες ἀπ' αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχικὴν ἀρχιτεκνονομικὴν καὶ νὰ τεθοῦν ως ἀξιώματα τῆς ἀγωγῆς. Παιδαγωγικὴ τῆς τελειοποιήσεως εἶναι βεβαίως τόσον τὸ ίδεωδες τοῦ 18ου αἰώνος ὅσον καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Dilthey ἀποκρουσθὲν «σύστημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν», τὸ διακριτικὸν εἶναι ὅτι, ὁ πάντοτε πρὸς αὐτὰς συνδεδεμένος ψυχολογισμὸς παρουσιάζεται εἰς τὸν Dilthey γεμάτος μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀκριβῶς μὲ τὴν κληρονομίαν τῆς ἴστορικῆς σχολῆς. Οὕτω πως συμβαίνει ὅστε εἰς τὸν Dilthey ἡ ἔννοια τῆς μορφώσεως νὰ προσλαμβάνῃ κάποιαν προτεραιότητα. Ἀνενδοιάστως δοῦται τὴν ἀγωγὴν ως τὴν «προγραμματικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὅποιας οἱ μορφωμένοι μορφώνονταν τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῶν ἀναπτυσσομένων». Ὅπὸ τὴν ἔννοιαν «μορφώνειν» ἔννοει ὁ Dilthey «κάθε ἐνέργειαν, ἡ ὅποια τείνει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελειότητα τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν κατὰ τὴν ψυχικὴν ζωήν». Μόρφωσις εἶναι ἡ δι' αὐτοῦ ἐπιτευχθεῖσα τελειότης πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ ως αὐτοτελῆς σκοπός, ἐπειδὴ ἡ τελεολογικῶς διαρρούμενη ψυχικὴ ζωὴ εὑρίσκει ἐν αὐτῇ τὴν «ἴκανοποίησίν» της. «Ωστε ἡθική τις κατεύθυνσις τῆς ἀγωγῆς (ὑπὸ μίαν ἔννοιαν διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν μόρφωσιν) δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μονομεροῦς

εἶναι τὸ θεμελιώδες παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ Dilthey ἐπὶ τοῦ ὅποιου στηρίζεται ἡ σκηνοθεσία μουν.

χρησιμοποιήσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγὼ· ὑπὸ τοῦ Dilthey. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἡθικὰ ἔρωτήματα τῆς παιδαγωγικῆς δὲν ἔξερχεται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐποχῆς τοῦ φωτισμοῦ ὃς καὶ εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς μορφώσεως.

"Αν θελήσωμεν τέλος νὰ οἰκοδομήσωμεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl μίαν παιδαγωγικὴν, δὲν ἀπομακρυνόμεθα καὶ πολὺ ἀπὸ τὰς συνεπείας τῆς θεωρίας τοῦ Hume, ἀν ἐλαμβάναμεν πρὸ διφθαλμῶν μόνον τὰ δεδομένα περιεχόμενα τοῦ συγιδέναι. Η ἔννοια ὅμως τῆς ἐντάσεως ὁδηγεῖ τῷ ὅντι περαιτέρω. Αἱ ἐντατικαὶ ἐνέργειαι εἶναι ἐνεκα τούτου σπουδαιόταται, διότι ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν «θεμελίωσιν τῶν ἀνωτάτων κανονιστικῶν ἐπιστημῶν». Προσφέρουν τὰς «συγκεκριμένας βάσεις διὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν θεμελιωδῶν ἔννοιῶν; αἱ ὅποιαι παίζουν συστηματικὸν ρόλον εἰς τὴν Λογικὴν, τὴν Ἡθικὴν καὶ τὴν Αἰσθητικὴν, ἢτοι ὃς ἔννοιαι, αἱ ὅποιαι οἰκοδομοῦν τοὺς ἴδεώδεις νόμους τῶν ἐπιστημῶν τούτων» (1). Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξενορωμεν δι' ὑποκειμενικῶν ἐνεργειῶν τοῦ συνειδέναι, δλίγον κατ' δλίγον, γενικῶς ἰσχύοντας κανόνας, τοῦτο ἀποτελεῖ βεβαίως μίαν ἀπὸ τὰς θεμελειώδεις δυσχερείας τῆς θεωρίας ταύτης. Λέγεται, ὅτι ἀν ὠρισμέναι ἐντατικαὶ ἐνέργειαι τείνουν πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, τότε εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἐντατικὴ ἐνέργεια «ἐκπληροῦται» ἢτοι πληροῦται μὲ περιεχόμενον καὶ ὅτι τὸ νομιζόμενον τῇ ἀληθείᾳ εὑρέθη ὅπως ἀκριβῶς ἐνομίζετο. "Αν τῷ ὅντι διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς ἔννοίας αὐτῆς τῆς ἐντάσεως καὶ τῆς πληρόσεως ἔξερχεται κανεὶς κατ' οὖσίαν ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς συνηθείας τοῦ Hume (διότι πρόκειται πράγματι περὶ ἐπαναλήψεων, ἀκριβῶς περὶ συνεχοῦς ἐπανευρέσεως τοῦ νομιζομένου) τοῦ το δὲν τὸ ἔξετάζομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. "Εφ" ὅσον δὲν ὑπάρχει μόνιμον ἐγὼ τὸ ὅποιον νὰ εὑρίσκεται μὲ τὰς ἐντατικὰς ἐνέργειας εἰς ἔξαιρετικῶς στενὴν σχέσιν, ἐφ" ὅσον αἱ ἐνέργειαι αἱ ψυχικαὶ συγκολυμβοῦνται πλῶς εἰς τὸ ρεῦμα τοῦ συνειδέναι, πάντως δὲν δυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἀπὸ τὴν φαινομενολογίαν οὖσιώδη ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς. Εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀποψιν τοῦ Husserl διαμορφώνονται τὰ πράγματα εύνοϊκότερα διὰ μίαν φαινομενολογιγήν

(1) Husserl. Logische Untersuchungen, II, 1, 2 ἔκδ. σελ. 365)866.

θεωρίαν περὶ ἀγωγῆς. Διότι μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νέας ἐννοίας τοῦ ἔγὼ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶναι δπωσδήποτε δυνατὴ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ «καθαρὸν ἔγω», ἢ ἀξίωσις πρὸς ἐνεργητικότητα, πρὸς ἔκτελεσιν ὥρισμένων ἐνεργειῶν καὶ δι' αὐτῶν ἡ ἀξίωσις νὰ ἔλθωμεν εἰς σχέσιν μὲ ὥρισμένα κανονιστικὰ νοήματα. "Ετσι εἶναι δυνατὸν νὰ γονιμοποιηθῇ παιδαγωγικῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Husserl «φαινομενολογία τοῦ νοῦ» κληθεῖσα θεωρία. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συνένωσις περισσοτέρων ἐννοιῶν περὶ τοῦ ἔγω (1. Τὸ ἔγω ὡς φεῦμα τοῦ συνειδέναι, 2. τὸ καθαρὸν ἔγω ὡς ἀφετηρία τῶν ἐντατικῶν ἐνεργειῶν ταῦ συνειδέναι).

Καταφανέστατα δεικνύεται τὸ ἀπαρχίτητον περισσοτέρων ἐννοιῶν τοῦ ἔγω, ὡς ὑπεδηλώσαμεν ἡδη, παρὰ τῷ Natorp. Ἐπειδὴ ἡ «ψυχολογία κατὰ κριτικὴν μέσθιδον συγχωνεύει δὲ ἀρχῆς τὸ ἐννοιολογικὸν ἔγω μὲ μίαν πρᾶξιν τοῦ συνειδέναι, τῆς συνειδήσεως, διὰ τοῦτο καθίσταται δυνατὸν νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀτομικοῦ συνειδότος, ὅτι τουλάχιστον δυνάμει εἶναι πάντοτε συνειδὸς κοινωνικότητος. Οὐδαμοῦ ὑφίσταται ἕνα ἀτομικὸν ἔγω ὡς τοιοῦτο, οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀπομειονωμένον, ἀλλὰ ὑφίσταται πάντοτε κοινωνικὰς καὶ συνεπῶς παιδαγωγικὰς ἐπιδράσεις. Τὸ ἔγω εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐνέργειαν δὲν «εἶναι πλέον ἀτομικόν, ἀλλὰ εἶναι τουλάχιστον δυνάμει κοινωνικὸν συνειδός, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ κατεύθυνσιν εἶναι καθολικὸν συνειδός».

«Ο ἀνθρωπος γίνεται ἀνθρωπος μόνον διὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας». Ἀναφορικῶς δὲ πρὸς πᾶν ὅτι τὸν κάνει ἀνθρωπον, δὲν ὑπάρχει ποτὲ ὡς ἀτομον διὰ νὰ ἔλθῃ κατόπιν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ ἄλλους, ἀλλὰ χωρὶς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν δὲν εἶναι ἀνθρωπος. Τὰ διάφορα κέντρα τῆς συνειδήσεως τῶν εἰδικῶν ἀτόμων εἶναι δυνατὸν νὰ καλυφθοῦν, διότι ὁ νόμος τῆς συνειδήσεως, εἰδικῶς δὲ ἡ συγκέντρωσις αὐτοῦ εἰς τὴν ἴδεαν τῆς ἐνότητος τοῦ ἔγω δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν κτῆμα ἐνὸς οἶουδήποτε ἴδιωτικοῦ προσώπου. Δι' αὐτοῦ καθίσταται δυνατὸν τὸ γεγονός, ὅτι τὸ «ἀπειρον περιεχόμενον τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως... εὑρίσκεται ἔτοιμον εἰς τὴν διάθεσιν πάντων». Καὶ ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ «περιεχομένου τῆς μορφώσεως» ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ «δυνατότης μιᾶς κοινότητος εἰς πᾶν περιεχόμενον μορφούσης, καὶ συνεπῶς πάσης μορφωτικῆς ἐνεργείας». «Ο θεμελιώδης χωρισμὸς μεταξὺ μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς δὲν εἶναι

συνεπῶς δυνατὸν νὰ ἔπιτευχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Natorp ἐκτελεσθείσης προσεγγίσεως τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ ἐγώ.

‘Η δὲ κοινωνικο-φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τῆς παιδαγωγικῆς συγκαλύπτει ἔτι μᾶλλον τὸν χωρισμὸν αὐτόν. Ποικιλοτρόπως λέγει δὲ Natorp, ὅτι «κάθε διδασκαλία, κάθε ἀγωγή, κάθε μόρφωσις τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεως» στηρίζεται ἐντελῶς εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν τῆς «μορφούσης κοινωνίας». Η ἀγάπτυξις ἡ γενομένη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἀλλῶν σημαίνει ἐν προκειμένῳ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτενεργείας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κοινὸν νόημα, τὸ δποῖον δυνατοποιεῖ κάθε κοινωνίαν, δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐννοια, ἀλλα ἔνα faktum ἡ ἀκριβέστερον ἔνα fieri καὶ συνάμα ἔνα facere. Εἳσι καθίσταται καταληπτή, διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ, διὰ μόνον ἡ εἰδικὴ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ συνάμα δημιουργεῖται ἡ βάσις διὰ μίαν κοινωνικὴν παιδαγωγικήν, ἡ δποία μὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἀγωγῆς γενικῶς εἶναι ταυτόσημος. (1)

‘Η κοινωνικὴ παιδαγωγικὴ τοῦ Natorp εἶναι ἀναμφιβόλως μία ἐκ τῶν σημαντικωτάτων φιλοσοφικῶν θεμελιωμένων θεωριῶν περὶ ἀγωγῆς τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, καὶ δμως ἡ σημασία τῆς βασίζεται, κατὰ βάθος, εἰς μίαν ἀνομολόγητον καὶ συγκεχυμένην συγένωσιν περιεστρέψων ἐννοιῶν περὶ τοῦ ἐγώ. Μὲ σαφῆ συνείδησιν ἐκτελοῦνται παρόμοιαι συνενώσεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γερμανικῆς ἴδεοκρατίας.

‘Απὸ τὴν γερμανικὴν ἴδεοκρατίαν πρέπει συνεπῶς νὰ ζητήσωμεν περιεστρέρας ἀπόψεις πρὸς συστηματικὴν διαφύτισιν τοῦ προβλήματος τῆς καθαρᾶς φιλοσοφικῆς θεωρίας τῶν ἀρχῶν τῆς παιδαγωγικῆς. Τὸ θέμα δμως τοῦτο θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς εἰς ἄλλην μελέτην. (2)

1) Πρβλ. π. v. Natorp, Allgemeine Psychologie... 1912 καφ. V § 16 καὶ καφ. X § 7 καὶ 8. Natorp, Sozialpädagogik, Theorie der Willenserziehung auf Grundlage der Gemeinschaft ἔκδ. 1920.

2) Σημειώσις διευθ. Ἀρχείου φιλοσ. καὶ θεωρητ. ἐπιστημῶν. Η μελέτη αὗτη δημοσιεύεται εἰς τὸ προσεχές τεῦχος.